

Geliş Tarihi: 23 Mayıs 2024
Kabul Tarihi: 8 Ekim 2024

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXIV/49 (2024 Güz/Autumn), ss. 933-955

DOI: 10.18244/ctad.1489133

Araştırma Makalesi / Research Article

İSMAİL CEM'İN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA MUHTIRADAN DARBEYE TÜRK SİYASETİNİN ANATOMİSİ*

Yaşar ÖZKANDAŞ**

Öz

1940 doğumlu olan İsmail Cem 1959'da İstanbul Robert Koleji'nden ve 1963'te Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1981'de Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset sosyolojisi dalında lisansüstü eğitimi yapmıştır. Batılı okulların entelektüel ortamında şekillenen bir eğitim hayatına rağmen Türkiye ile ilgisini hiçbir zaman kesmemiştir. Gündelik siyasetin belirgin bir biçimde içinde olmuştur. Aynı zamanda Türkiye tarihi üzerine de odaklanmıştır. 1970'li yıllarda kaleme almış olduğu metinlerde Türkiye'nin tek parti Türkiye'si olmaktan çıktığını vurgulamıştır. Üretim biçiminde meydana gelen değişimle birlikte toplumsal yapının ilerici bir nitelik kazanarak sosyal demokrat bir iktidarın yolunu açacağını savunmuştur. CHP iktidarını solun güçlü bir toplumsal taban oluşturmasının somut bir tezahürü olarak görmüştür. Fakat Ecevit'in sosyal demokrat bir modeli uygulamada başarısız olması nedeniyle demokratik rejimin askeri bir darbeyle kesilme ihtimalinin her geçen gün arttığını savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Cephe Hükümeti, Sosyal Demokrasi, Toplumsal Muhalefet.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
(e-posta: yozkandas@bingol.edu.tr) (Orcid: 0000-0003-2705-7026).

THE ANATOMY OF TURKISH POLITICS FROM MEMORANDUM TO COUP IN İSMAİL CEM'S WORLD OF THOUGHT

Abstract

Born in the year of 1940, İsmail Cem graduated from Robert College in Istanbul in 1959 and then, from the Faculty of Law at Lausanne University in 1963. In 1981, he completed his postgraduate studies in the Department of Political Sociology at the Faculty of the Paris Institute of Political Studies (Sciences Po). In spite of an educational life shaped by the intellectual environment of Western schools, he never lost interest in the Republic of Türkiye. He has been prominently involved in everyday politics. He also focussed on the history of Türkiye. In his texts written in the 1970s, he emphasised that Türkiye had ceased to be a one-political-party-ruled-nation. He argued that a change in the mode of production would give the social structure a progressive character and pave the way for a social democratic government. He considered the CHP (Republican People's Party) Government as a solid manifestation of the formation of a strong social base for the leftist movement. Nevertheless, he argued that because of Ecevit's failure to implement a social democratic model, the possibility of the democratic regime being interrupted by a military coup was increasing day by day.

Keywords: *Justice Party, Republican People's Party, Nationalist Front Governments, Social Democracy, Public Opposition.*

Giriş

Türk siyasal yaşamı 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbeyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni dönem tarihin tekrarını önlemeye odaklanmıştır. Tek partinin Meclis üzerinde kontrolsüz bir şekilde hâkimiyet kurmasına engel olmak için yeni bir anayasa ve seçim kanunu kabul edilmiştir. 1961 Anayasası, Senato ve Millet Meclisi olmak üzere iki yapıdan oluşan Meclis tarafından kabul edilen yasaların Anayasaya şekil ve usul bakımından uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi oluşturmuştur. Ayrıca demokratik ve liberal bir siyasal rejimle örtüşen özgürlükler ve haklar sağlamıştır. Türkiye'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu belirtmiş ve yurttaşlarına siyasi ve ideolojik bir çerçeve içinde ifade hürriyeti tanımıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk defa farklı ideolojilere konuşma, yazma ve düşünceyi yayma hakkı verilmiştir.¹

Demokrat Parti (DP) iktidarını bir hükümet darbesiyle deviren asker-sivil bürokratik çekirdek burjuva demokratik bir siyasal sistemin çerçevesini çizen yeni bir anayasa yapmanın da ötesine geçmiştir. Modern kapitalizme özgü sınıfların etkin olduğu bir toplumsal yapının kapısını aralamıştır. Türk ekonomisini ve toplum yapısını ciddi anlamda dönüştürecek bir süreci başlatmıştır. İzlemiş olduğu sanayi burjuvazisinin öncülük edeceği ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinin bir sonucu olarak güçlenen bir işçi sınıfı ortaya çıkarmıştır. Bu süreç ivmelenen bir dinamizmle büyük çelişkiler yaratarak başta işçiler olmak üzere farklı toplumsal grupları emek eksenli bir mücadelenin aktif öznesi haline getirmiştir.² Toplumun farklı kesimleri 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu imkanlarla ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek, korumak ve geliştirmek amacıyla çeşitli toplantılar ve grevlerle hem toplumsal hayatın her alanında etkin hem de yönetimde söz ve karar sahibi olabileceklerini göstermişlerdir. İşçiler 15 – 16 Haziran 1970 tarihindeki eylemleriyle siyasi ve sosyo- ekonomik yapıyı emekçi kesimler lehine nasıl etkileyebileceklerini ortaya koymuşlardır.³ Bu emek eksenli toplumsal hareketlenme gerek siyasal iktidarı gerekse de ekonomik güç merkezlerini rahatsız etmiştir. Bu süreç gittikçe artan siyasal şiddet gerekçe gösterilerek önce 12 Mart 1971 Muhtırası'yla sonra da 12 Eylül 1980 Darbesi'yle durdurulmaya çalışılmıştır.

1 Feroz Ahmad, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Siyasal Gelişmeleri" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 7:1996.

2 Gökhan Atılğan "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (İstanbul: Yordam Yayınları, 2019), 501-524.

3 Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)" *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yay Yön. Sina Akşin (İstanbul: Cem Yayınları, 2008), 259-260.

Bu yazı Türkiye tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biri olan 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan 12 Eylül 1980 Darbesi'ne uzanan 10 yıllık tarihsel bir süreci, önemli bir gazeteci, araştırmacı, siyaset adamı ve diplomat olan İsmail Cem'in düşünceleri doğrultusunda değerlendirmeyi amaçlamıştır. 1940 doğumlu olan İsmail Cem, İstanbul Robert Kolejden ve sonra da Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Çeşitli gazetelerde görev alan Cem, 1974 yılında Bülent Ecevit hükümeti döneminde TRT Genel Müdürlüğü yapmıştır. Genel karakteristiğini siyasi ve sosyo-ekonomik krizlerin belirlediği 1970'li yıllar üzerine özgün yanları öne çıkan aydınlatıcı saptamalarda bulunmuştur. 1987, 1991 ve 1995 yıllarında milletvekili seçilmiş ve siyasi yaşamı boyunca sosyal demokrat bir duruş sergilemiştir. ANASOL-D hükümeti döneminde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Cem, bir yandan Türk- Yunan ilişkilerini geliştirmeye çalışırken diğer yandan da Türkiye'nin AB üyeliği konusunda önemli girişimlerde bulunmuştur.⁴

1. 1970'lerin Başında Türkiye:

Yükselen Toplumsal Hareketlerden Askeri Muhtıraya

Türkiye 1960'ların sonuna artan siyasi gerilimler, sosyo-ekonomik değişimler ve bölgesinde meydana gelen ciddi gelişmelerin eşliğinde girmiştir. Bu ortam içinde gerçekleşen 12 Ekim 1969 genel seçimlerine katılım oldukça düşük bir oranda kalmış ve Adalet Partisi (AP) 256 milletvekilliği kazanarak iktidarını korumuştur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 143 milletvekili çıkararak bir defa daha ana muhalefet görevini üstlenmiş. Geriye kalan milletvekillikleri ise diğer partilere dağılmıştır.⁵ Seçim sonuçları siyasal çözülmeyi ve sosyo-ekonomik bunalımını durduramamıştır. AP'nin yeniden tek başına iktidar olmasına rağmen kısa bir süre sonra hükümetin izlemiş olduğu iktisat politikası nedeniyle Başbakan Süleyman Demirel'e karşı parti içinde başlayan hoşnutsuzluk gelenekçi seçmenin AP ile arasına mesafe koymasıyla ve Aralık 1970'te Demokratik Parti'nin (DP) kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁶ Bu gelişmelerden cesaret alan Necmettin Erbakan'ın 1970 yılının ocak ayında kurduğu Milli Nizam Partisi (MNP) ile Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) kapitalizme ve komünizme karşı olduğu iddia edilen bir program temelinde sağ orta- alt sınıfların oylarına yönelmiştir.⁷ CHP, Temmuz 1970'de yapılan 20. Kurultayında Genel Sekreter Ecevit'in kesin zafer kazanmasıyla daha sola kaymaya başlamıştır.⁸ Seçimlerin dikkat çeken bir başka sonucu ise Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP)

4 İsmail Cem ile yapılmış kapsamlı bir söyleşi için bkz: Can Dündar, *Ben Böyle Veda Etmeliyim İsmail Cem Anlatıyor*, (İstanbul: Can Yayınları, 2015).

5 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960- 12 Eylül 1980)*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2019), 188.

6 Tefik Çavdar, "Adalet Partisi" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 8:2093, 2094.

7 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 172.

8 Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 355-371.

yalnızca iki milletvekili çıkarabilmiş olmasıdır. Bu durum sol açısından rejim içi bir mücadelenin yanlış olduğu algısını güçlendirmiş ve parlamento dışı muhalefet kavramını yaygınlaştırarak demokrasi dışı eğilimleri daha da tetiklemiştir.⁹ Türk siyasal hayatının sergilemiş olduğu bu parçalanmışlık hali, iktisadi bunalımın da derinleşmesi ve bunlara ek olarak demokratik eksende başlayan toplumsal protesto hareketlerine öğrenciler arasındaki silahlı çatışmalarında eklenmesiyle birlikte¹⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri adına 12 Mart 1971 tarihinde verilen ulti matom niteliğinde bir muhtırayla Demirel Hükümeti'nin istifası sağlanmıştır.¹¹

İsmail Cem söz konusu dönemi değerlendirirken sınıf eksenli bir yaklaşımdan hareket etmiştir. 1960'lı yılların sonlarına doğru kaleme almış olduğu metinlerinde Marksist bir bakış açısı hâkimdir. Toplumsal yapının sosyalist bir partiyi demokratik yollarla iktidara getirebilecek ölçüde farklılaştığını savunan TİP'in değerlendirmeleriyle örtüşen bir yaklaşım içindedir. Cem'e göre 60'lar siyasi ve sosyo -ekonomik açıdan yeni bir ülke profili yaratmıştır. Dönemin gelişmeleri sanayi ve ticaret burjuvazisi arasındaki çelişmeyi en üst noktaya taşımıştır. Aynı zamanda da emek kesim geleneksel çerçevesini kırarak iktisadi, sosyal ve siyasi alanda etkin olmaya başlamıştır. Hem üretim güçlerinin modernleşmesiyle hem de 1961 Anayasası'nın sağladığı demokratik haklarla bilinçlenen kitleler grev ve gösteri yürüyüşleri gibi enstrümanalar vasıtasıyla ekonomik ve toplumsal yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek üzere harekete geçmiştir.¹²

Cem sosyal ve siyasi alanda ilerici denilebilecek bu atılımları demokratikleşme adına önemli görmekle birlikte temel hak ve özgürlükleri sınırlandıran ordu güdümlü bir yönetimin kurulma ihtimalini de sürekli gündeme getirmiştir. İşçi sınıfının öncülüğünde farklı toplumsal kesimlerin etkin olacağı siyasi ve sosyo-ekonomik bir parametrenin ortaya çıkmasından tedirgin olması kaçınılmaz olan ekonomik iktidarın anti demokratik bir yönetim arayışına yönelebileceği uyarısını yapmıştır.¹³ 15-16 Haziran 1970'te gerçekleşen kitlesel eylemlerden hareketle bir devrim sürecine girildiğini düşünen sosyalist akımlara¹⁴ mukabil askeri bir darbeyi yaratacak dinamiklerin günden güne daha görünür hale geldiğini yazmıştır. Türkiye'nin problemlerini sınıf eksenli bir perspektifle çözüme kavuşturma arayışlarının askeri bir yönetimle bastırılabilmesi tehlikesine dikkat çekmeye çalışmıştır.¹⁵

9 Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs -12 Mart*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 153.

10 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 194, 196.

11 Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985), 300-301.

12 İsmail Cem, " Tarihi Gelişmeler", *Milliyet* 31 Aralık 1970, 2.

13 İsmail Cem, "Kitle Taleplerini Kim Karşılacak", *Milliyet*, 30 Ağustos 1970, 2.

14 Murat Belge, "Sol", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, ed. İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak, (İstanbul: Belge Yayınları, 2006), 168.

15 İsmail Cem, "Akdeniz'de Faşizmin Ayak Sesleri", *Milliyet*, 30 Ağustos 1970, 2.

Bu öngörünün üzerinden birkaç ay sonra Türkiye 12 Mart 1971 Muhtırası'yla dalgalanmıştır. İsmail Cem müdahalenin nedenleri üzerine düşünürken farklı ideolojileri savunan öğrenciler arasındaki çatışmaların artmasını ya da Latin Amerika örneğinden esinlenen silahlı grupların ortaya çıkmasını önemsemekle birlikte Demirel Hükümeti'nin izlemiş olduğu ekonomi politiğin büyük sermaye çevreleri açısından işlevsizleşmesini orduyu harekete geçiren temel etken olarak saptamıştır. Liberal parlamenter demokrasinin ekonomik iktidarın taleplerine cevap veremeyecek bir noktaya geldiğini savunarak bu durumu muhtıranın temel gerekçesi olarak görmüştür. Buna göre 1960'lı yıllarda sanayileşme bir yandan emekçi sınıfların taleplerini karşılayabilmiş diğer yandan da kitlelerin bilinçlenerek örgütlenmesi imkânını doğurmuştur.¹⁶ Fakat on yılın sonunda ekonomik iktidarın İstanbul ve Anadolu sermayesi olarak ayrışması; dış ödemeler dengesinin bozulması; ihracatın yavaşlaması ve ithalatın durmasıyla iktisaden güçsüz sınıfların talepleri karşılanamaz bir noktaya gelmiştir.¹⁷ Böylelikle DP/AP çizgisinin “*sermaye yararıyla halk yararını benzer doğrultuda tutmaya*” dayanan geleneksel uzlaşma politikası önemli bir açmazla karşı karşıya kalmıştır.¹⁸ Büyük sermaye ile emek kesim arasındaki derinleşen çelişki karşısında Demirel Hükümeti oy kaygısıyla sermaye aleyhine bir vergi politikası izlemeye yönelmiştir.¹⁹ Hiç kuşkusuz ki bu gelişme iktisaden egemen olan sınıflar üzerinde ciddi bir tedirginlik yaratmıştır. Projektörü bir iktidar alternatifi olarak gördükleri CHP'ye çevirdikleri zaman ise tedirginlikleri perçinlenmiştir. Çünkü Ecevit ve kadrosu “*işçi ve köylü yığınlarından yeni dayanaklar*” arayışına girerek “*halkçı bir parti*” yaratmaya yönelmiştir.²⁰ Bu gelişme karşısında ekonomik iktidar karşılaştığı problemleri parlamenter demokrasinin sınırları içinde çözemeyeceğine dair mutlak bir inanç duymaya başlamıştır. Dış politikada yaşanan gelişmeler de büyük sermayenin arzuladığı otoriter bir siyasal sistemin kurulmasını hızlandırıcı bir nitelik sergilemiştir. Türkiye'nin gittikçe artan oranla başta Ortadoğu ve Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku üyeleriyle ilişkilerini geliştirilmesi NATO'yu bir an önce köktenci bir biçimde eyleme geçilmesi noktasına getirmiştir. İşte 12 Mart daha ileri bir toplumsal aşamaya geçilmesini ve dış politikanın kısmen bağımsız bir yörüngeye yerleşmesini durdurmak için yapılmıştır.²¹

16 İsmail Cem, *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 165.

17 İsmail Cem, “Kitle Taleplerini Kim Karşılacak”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1970, 2.

18 İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 352-353.

19 İsmail Cem, “Demirel ve Ecevit”, *Milliyet* 23 Mart 1971, 2.

20 İsmail Cem, “CHP ve 1970 Kurultayı”, *Milliyet*, 3 Temmuz 1970, 1.

21 Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, 52-353.

2. Ara Rejim Hükümetleri Döneminden Milliyetçi Cephe Koalisyonuna

Türk siyasetinin önemli mihraklarından biri olan ordu 12 Mart 1971 tarihinde hükümeti istifaya zorlayarak çok partili siyasal yaşama müdahalede bulunmuştur. Devletin siyasi ve sosyo-ekonomik yapısının bozulduğuna kanaat getirerek köklü bir restorasyon vurgusuyla kendi politikasını hayata geçirmeye başlamıştır. AP iktidarına son verilirken partiler üstü hükümet modeli adıyla yeni bir hükümet tarzı kabul edilmiştir.²² Muhtıranın konsensüsü sağlayacak tarafsız bir kabine arayışı doğrultusunda Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, CHP'den istifa ederek yeni hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. Kamuoyuna beyin takımı nitelemesiyle tanıtılan ve bir reform kabinesi olarak ilan edilen I. Erim Hükümeti 7 Nisan'da güvenoyu almıştır.²³ Ekonomik ve toplumsal açıdan ciddi anlamda bir değişim sözü veren yeni kabine yoğunlaşan şiddet eylemleri nedeniyle reform vaatlerini bir yana bırakarak 26 Nisan 1971 günü kamusal otoriteyi sağlamak gerekçesiyle on bir ilde sıkıyönetim ilan etmiştir. Sıkıyönetim doğrudan doğruya siyasetin sol kanadını hedef almıştır. Sol ideolojinin tasfiyesine yönelik başlayan yasal kovuşturmalar başta AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Mümtaz Soysal olmak üzere Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu ve Vedat Günyol'a kadar yüzlerce aydını kapsamıştır.²⁴

Sıkıyönetim koşullarından dolayı hükümet programında öngörülen ekonomi politikasının uygulanmadığı gerekçesiyle on bir bakanın kabineden ayrılması üzerine Nihat Erim'de başbakanlıktan istifa etmiş ancak hükümeti kurma görevi yine kendisine verilmiştir.²⁵ II. Erim hükümeti de AP ile uzlaşmasına rağmen kısa süre içinde işlevini yitirerek 16 Nisan 1972'de yönetimden çekilmiştir. Bu defa hükümeti kurma görevi Suat Hayri Ürgüplüye verildiyse de kurulan kabine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanmamıştır. Ferit Melen'in başbakanlığında kurulan yeni hükümet ise sosyo-ekonomik problemlere çözüm getirememiştir. Türkiye 1973'ün ekim ayında yapılacak genel seçimlere hazırlanırken Meclis, görev süresi dolan Cevdet Sunay'ın yerine yüksek komuta kademsinden gelen itirazlara rağmen emekli Amiral Fahri Korutürk'ü 6 Nisan'da cumhurbaşkanı seçmiştir. Bir gün sonra ise teamüllere uygun olarak Melen Hükümeti'nin istifa etmesi üzerine temel görevi ülkeyi seçimlere götürmek olan Naim Talu kabinesi kurulmuştur.²⁶

22 Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973), 236.

23 Nihat Erim, *12 Mart Anıları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 181-192.

24 Cüneyt Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985), 133.

25 Mete Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1987), 7: 1987.

26 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2013), 219-222.

Türk siyaseti genel itibariyle 12 Mart Muhtırası'na karşı ılımlı bir yaklaşım içinde olmuştur. Başbakan Süleyman Demirel sert bir üslup benimsemekten ve aktif bir tavır takınmaktan kaçınarak istifa etmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ilk anda muhtıranın demokrasiyle bağdaşan bir yanı olmadığını söylemesine mukabil çok kısa bir süre sonra bu yaklaşımına taban tabana zıt bir tutum sergilemiştir.²⁷ Sol, genel itibariyle özgür örgütlenme olanağına kavuşacağını düşünerek müdahaleye karşı keskin bir yaklaşım içinde olmamıştır. TİP kısa süre içinde seçime gidilmesi ön koşuluyla köktenci bir tavır takınmamıştır.²⁸ Bu yaklaşımlara mukabil solun bir kesimi ise en başından itibaren 12 Mart'ı benimsememiştir. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit darbe destekçiliğinden uzak durulmasını isteyerek muhtıraya karşı çok net bir duruş sergilemiştir. Ordunun sivil temsilciler vasıtasıyla ülkeyi yönetme isteğine itiraz eden aydınlardan biri de İsmail Cem olmuştur. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi* adlı çalışmasında da bariz bir şekilde görüldüğü üzere güncel sorunlara tarihsel bir bakış açısıyla eğilen Cem²⁹ muhtıra üzerine değerlendirmelerinde de bu yaklaşımını korumuştur. Askeri bürokrasinin hükümeti değiştirmekten daha çok alttan gelen toplumsal hareketleri bastırmayı amaçladığını vurgularken ordunun "*küçük burjuva radikalizminin tarihsel tezlerinden*" beslendiğine kanaat getirmiştir. Siyasal, ekonomik ve toplumsal modernleşme tarihimizde öne çıkan asker /sivil bürokratik yapının modernleşmeyi toplumsal gruplarla ilişkilendirmeden yürütme eğiliminin depreştiğini düşünmüştür. Ordunun tek parti döneminde olduğu gibi bürokrasinin sermaye ile yeniden etkileşim içinde olduğu ve sınıfsal çelişkilere imkân vermeyen politikalar dizgesinin yolunu açmaya çalıştığını iddia etmiştir.³⁰

Cem, Erim hükümetlerine yönelik eleştirel yazılarında ülkenin karşısında tekerrür ettirilmeyen çalışılan bir tarih bulunduğu vurgusunu öne çıkarmıştır. Bu yaklaşıma göre muhtıra tek parti döneminin siyaset ve devlet mantalitesini ihya etmeye çalışmaktadır. Toplumsal kitleleri siyasal katılımın öznesi olarak görmeyen bir yaklaşımı yeniden başat konuma getirmenin mücadelesindedir. Ordunun güdülediği siyasal erk sınıflı bir toplum gerçeğiyle uyuşmak yerine bir defa daha sınıfsız ve apolitik bir toplum yapısını zorlamaktadır. Ekonomik iktidarı "*rahatsız eden bütün kitle talepleri ve hareketliliğini*" destekleyen maddelerin 1961 Anayasası'ndan çıkarılmasına yönelik atılan adımlar bu durumu daha bir somutlaştırmaktadır.³¹ Ancak ordunun ve kontrolündeki siyasetin bu yaklaşımı Türkiye gerçekliğiyle örtüşmemektedir. Sınıfsal yapı ve ilişkiler sisteminin bulunmadığı bir

27 Tanel Demirel, *12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi*, (İstanbul: Liberte Yayınları, 2023),288.

28 Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs -12 Mart*, 181-182.

29 İsmail Cem'in Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal yapısı ve ATÜT'e yönelik değerlendirmelerinin bir tahlili için bkz: Sedat Gencer, "Az Gelişmişlik, Geri Kalmışlık ve Kalkınma: İsmail Cem Örneğinde 1960'lı Yıllarda Solun Tarih Kurgusu", *İnsan ve Toplum* 3, 6 (2013).

30 Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, 396-408.

31 İsmail Cem, "Anayasa Çıkmazı" *Milliyet*, 20 Temmuz 1971, 2.

dönemde izlenmiş bir politik çizginin, siyasal, sosyal ve ekonomik durumlarını geliştirmek için mücadele eden “*halk kitlelerinin*” gücünü mutlak şekilde artırdığı bir dönemde başarılı olması imkân dışıdır.³²

Sosyalizmin parametrelerinden almış olduğu ilhamla değerlendirmelerini derinleştiren Cem sermaye / bürokrasi ittifakına dayalı yeni siyasal karakteristiğın var olan toplumsal ve ekonomik koşullar ile ciddi anlamda çeliştiğini savunmuştur. Cem'in orduyu ve onu güdülediği siyasal iktidarı ülke gerçeklerinden uzaklaşmış bir seçkinler grubu olarak betimlediğini söylemek bir yanılgı değildir. Kaleme almış olduğu metinlere göre üretim güçlerinin gelişmesine bağlı olarak toplumsal ilerlemenin ivmesi her gün biraz daha hızlanırken siyaset statik ve hatta sınıfsal gelişimi geriletecek bir yaklaşım benimsemiştir. Ordunun isteği doğrultusunda gerçekleştirilen anayasa değişikliği başta işçi sınıfı olmak üzere iktisaden güçsüz sınıfların artan etkisini yeteri kadar doğru tespit edemeyerek sosyal kuvvetlerdeki gelişmenin gerisinde kalmıştır.³³ Kitle muhalefetinin daha önce görülmemiş şekilde geliştiği bir ortamda sol siyasetin bastırılmaya çalışması muhtıra ile kurulmak istenen yeni düzenin Türkiye'nin genel gelişimine yabancılaşmış bir nitelik arz etmesinin ya da bir başka ifadeyle onunla çelişmeye düşmesinin en önemli göstergesi olmuştur. Bu durum yani toplumsal ve ekonomik gerçeklik ile siyasal iktidarın yaklaşımı arasındaki gittikçe açılan makas veya bir başka bir ifadeyle siyasal iktidarı halk kitlelerinin ve bir politik kuvvet olarak solun “*sıkı ve akılcı*” muhalefetinden yoksun bırakan bir yaklaşım Erim Hükümetleri'nin reformcu söylemlerini ve çabalarını da boşa çıkarmıştır.³⁴

Cem bürokrasi ile burjuvazi arasında kurulan ittifakın büyüyen bir işçi sınıfını görmezden gelerek başta TİP olmak üzere solun siyaset yapma alanını kapatma hamlesinin başarılı olamayacağına yönelik bir saptamada bulunurken ve “*demokratik hakları, siyasal ve sosyal hürriyetlerin bir bölümünü askıya alarak*” sosyal kuvvetleri durdurmanın mümkün olmadığına dair bir çıkarım yaparken³⁵ şüphesiz ki CHP'deki gelişmeleri çok yakından ve heyecanla izlemiştir. CHP kadrolarında yaşanan değişime bakarak solun geleceği adına umutlanmıştır. Bülent Ecevit'in askeri yönetimle birlikte hareket etmeyi reddederek önce CHP Genel Sekreterliği görevinden istifa etmesi ve sonra da 5 Mayıs 1972 tarihinde toplanan CHP Beşinci Olağanüstü Kurultayı'nda partinin genel başkanı olmasıyla CHP'nin *tek parti alışkanlıklarından* uzaklaşarak “*kitlelerin demokrasi ve kalkınma özlemlerini daha güçlü şekilde yansıtan*” bir parti niteliği kazanacağını ve bir iktidar alternatifi olacağını öne sürmüştür.³⁶

32 İsmail Cem, “Tarih ve Tekerrür” *Milliyet*, 20 Kasım 1971, 2.

33 Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, 155.

34 İsmail Cem, “Solsuz Siyaset” *Milliyet*, 28 Eylül 1971, 2.

35 İsmail Cem, “Sebepler ve Sonuç” *Milliyet*, 8 Aralık 1971, 2.

36 Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, 179, 185-186.

Üretim ilişkilerinde meydana gelen dönüşümle büyük bir atılım yapan işçi sınıfı başta olmak üzere iktisaden güçsüz kitlelerin CHP'ye iktidar yolunu açacağına yönelik bu öngörü 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle gerçekleşmiştir. Seçim sonuçları otoriter bir yönetim anlayışına hayır anlamında yorumlanmıştır. Seçmen muhtırayla kurulan hükümetlerin etkisizleştirmek istediği sol ideolojiyi savunan bir partiyi diğerlerinden daha çok desteklemiştir. Temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesinin yanında ekonomik ve toplumsal hak ve özgürlükleri de ön plana çıkaran bir eğilim sergilemiştir. Buna göre 450 sandalyeli Meclis'te CHP 185, AP 149 milletvekilliği kazanmıştır. Milli Selamet Partisi (MSP) 48 milletvekili ile seçimlerden üçüncü büyük parti olarak çıkarken diğer milletvekillikleri Demokratik Parti (DP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Birlik Partisi (BP) arasında paylaşılmıştır. Partilerin hiç birisi hükümet kurmak için gerekli çoğunluğu sağlayamadığı için bir koalisyon hükümeti kurulması zorunluluğu doğmuştur. Oldukça uzun bir sürecin sonunda hükümet CHP ile MSP ortaklığında kurulmuştur.³⁷

Bülent Ecevit'in başbakanlığında kurulan yeni kabine demokratik sol ekseninde siyaset yapan aydın hareketi içinde heyecan yaratmıştır. Söz konusu fikriyatın önemli aktörlerinden biri olan İsmail Cem de CHP – MSP koalisyonunu demokratik unsurlar tarafından 12 Mart olgusunun mutlak olarak reddedildiğini göstermesi açısından önemsemiştir. Siyasal üstyapı ile sosyo-ekonomik altyapı arasında ortaya çıkan uyum ile gerek siyasi gerekse de iktisadi demokrasinin daha sağlıklı bir gelişim rotasını oturtacağını düşünmüştür. İmzalanan ortaklık belgesinde sanayileşmenin kalkınmada temel sektör olarak ele alınmasına mukabil sermaye emek çelişmesini işçinin lehine çözüme kavuşturacak bir yaklaşım benimsendiğini belirterek siyasal iktidar ile emekçi sınıfın aynı ekseninde buluştuğunu yazmıştır. Cem bu noktada Kemalizm'e soldan bakanların Kurtuluş Savaşı'ndan sonra halk kitlelerinin sistem dışına itildiği şeklindeki özeleştirisiyle³⁸ örtüşen bir yaklaşım içindedir. Kemalist devrime yönelik örtülü bir eleştiri de bulunmuştur. Koalisyon hükümetinin “*hak ve hürriyetlerde demokratik anlayışa uymayan kısıtlamaların*” kaldırılmasını benimseyerek Türkiye'nin temellerini atan ancak daha sonra terk edildiğini düşündüğü halkçı bir yaklaşımın ihya edildiğini savunmuştur. Cem'e göre halkın bir defa daha siyasetin öznesi olarak öne çıkmaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşı ertesinde halkçı özelliklerinden uzaklaşarak iktisaden güçsüz kesimleri politik ve ekonomik yapının dışına çıkarmayı amaçlayan yukardan aşağı bir yönetim anlayışının geçerliliğini yitirmiştir.³⁹

37 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye 2000 Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 179-183.

38 Söz konusu değerlendirmeler için bkz: Bülent Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1973); Mehmet Ali Aybar, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968).

39 İsmail Cem, “Hükümet ve Protokol” *Milliyet*, 29 Ocak 1974, 2.

Cem toplumsal yapıdaki gelişmelerin etkisiyle siyasal ekolojisinin olumlu anlamda ciddi bir değişim içine girdiğini belirtmekle birlikte bu sürecin halkçı bir temelde ilerlemesini engelleyecek unsurların göz ardı edilmemesi gerektiğini de vurgulamıştır. Koalisyon ortaklarının laiklik / sekülerizm konuları başta olmak üzere ideolojik eksenindeki ayrışmasının kabineyi sarsma ihtimalinden daha çok iktisaden güçlü sınıflardan gelecek tepkinin yıkıcı boyutta olabileceğine yönelik bir teşhiste bulunmuştur. Koalisyon sosyo-ekonomik yapıyı işçi ve köylü kitlesinin ağırlığını oluşturduğu seçmen tabanının lehine dönüştürmek istedikçe sanayi ve ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipliğinden oluşan egemen blokun demokratik hak ve özgürlükleri sınırlayacak bir arayış içine girmesinden endişe duyulması gerektiğini belirtmiştir. Demokratik rejiminin alternatifi olarak faşizan bir yönetimin anlayışının etkin olmasını sağlayacak aparatlara başvurulmasının uzak bir ihtimal olmadığını söylemiştir.⁴⁰

3. Milliyetçi Cephe Hükümetlerinden 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine

CHP – MSP ortaklığında kurulan Ecevit hükümetinin tüccar ve sanayiciden oluşan bir sınıfın baskısıyla çözülebileceğine yönelik iddialara mukabil koalisyon iki parti arasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle dağılmıştır. Ecevit'in Başbakan, Erbakan'ın ise Başbakan Yardımcısı olduğu koalisyon hükümeti enflasyonist baskı karşısında çok fazla bir başarı gösterememiştir. Bu duruma ek olarak Kıbrıs Meselesi ve Genel Af Kanunu üzerindeki anlaşmazlıklar ile MSP'nin bürokraside kadrolaşma eğilimi iç siyasetteki bunalımı derinleştirmiştir. Ecevit iki parti arasındaki gerilimin günden güne artması karşısında erken bir seçimle hem Kıbrıs Barış Harekatı'ndaki başarısını siyasi bir zafere dönüştürmek hem de MSP'yi devre dışı bırakmak için 16 Eylül 1974 tarihinde istifa etmiştir. Ancak erken seçim kararı alabilecek yeni bir kabine kuramamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk yeni hükümeti kurma görevini Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'a vermiştir. Ancak Sadi Irmak hükümeti güven oylamasında yeterli sayıya ulaşamayınca AP Genel Başkanı Süleyman Demirel MSP-CGP-MHP'nin katılımıyla Milliyetçi Cephe (MC) hükümetini kurmuştur.⁴¹

I . Ecevit Hükümeti döneminde Başbakan Bülent Ecevit'in yoğun ısrarıyla TRT Genel Müdürü olan İsmail Cem⁴² MC Hükümeti'nin güvenoyu almasından kısa bir süre sonra görevden alınmıştır.⁴³ Daha sonra Ercan

40 İsmail Cem, "Kimin Hükümeti" *Milliyet*, 5 Şubat 1974, 2.

41 Hikmet Bila, *Ali Topuz Anlatıyor, Düzeni Değiştirmek (1972-1980)*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 118-119.

42 BCA, 30-18- 1-2/311-7- 18. İsmail Cem, *TRT'de 500 Gün*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), 21.

43 BCA, 30-18- 1-2/332-33-2.

Arıklı ve Kadri Kayabal ile Politika gazetesini yayımlamaya başlamıştır.⁴⁴ Türkiye'nin gündelik siyasetiyle ilgili düşüncelerini Politika'nın ilk sayfasında halka anlatmaya çalışmıştır. Değerlendirmelerinde muhtıra ile MC Hükümeti arasında mutlak bir özdeşlik kurmuştur. Tıpkı 12 Mart'ın sahipleri gibi MC kabinesinin de ivmelenmesi giderek artan toplumsal bir muhalefeti dizginlemek için göreve getirildiğini vurgulamıştır. Cem'in tahayyülünde ordunun başaramadığını MC Hükümeti gerçekleştirmeye çalışacaktı. Buna göre askerın güdümlendiği siyasal erk TİP'in kapatılmasından CHP'nin sol kanadını tasfiyeye; aydın muhalefetinin sesini kesmekten sendikal mücadeleyi durdurmaya kadar birçok alanda sol siyaseti işlevsiz hale getirmeye çalışmışsa da ülkenin sosyo-ekonomik yapısı “otoriter bir rejime” direnerek anti-demokratik bir yönetim tarzının kalıcılığını engellemiştir.⁴⁵ MC Hükümeti bu demokratik direnci 12 Mart'ın perspektifi doğrultusunda bir defa daha kırmayı denemek üzere kurulmuştur.⁴⁶

Ancak İsmail Cem, Türkiye'nin varmış olduğu noktada MC Hükümeti'nin demokratik rejimin imkânlarını kısıtlama konusunda çok da fazla bir şansı olmadığını düşünmektedir. Ülkenin toplumsal yapısındaki gelişmelerin demokratik hak ve özgürlüklerin kullanılmasını sınırlamaya çalışacak siyasal davranış kalıplarına izin vermeyeceğini en başından itibaren ısrarla savunmuştur. Despotik bir yönetim anlayışının kendisini kemikleştirecek sınıfsal temellerden mahrum olduğunu altını çize çize belirtmiştir. Cem'in ileri sürmüş olduğu bu kanıya göre muhtıranın toplumsal tabakalar arasındaki çelişkileri yadsıyan tek parti tarzı bir yönetim anlayışı ekonomik ve toplumsal gelişme karşısında nasıl işlevsizleştiriyse MC Hükümeti'nin programı da farklı güç merkezleriyle ve dış politikanın konjonktürüyle çatışma içine girerek işlevsizleşecekti. MC iktidarı hem MHP ve MSP'nin Kıbrıs konusundaki tutumu nedeniyle Batı Avrupa'nın kaynak aktarımını durdurmasıyla karşılaşacak⁴⁷ hem de karşısında Orta Doğu'daki gelişmeleri kendi yararına çevirerek Türkiye'nin problemlerine “daha telaşsız, daha uzun vadeli hesaplarla” eğilen bir ABD bulacaktı.⁴⁸ Dış politikada ortaya çıkan bu yeni panorama muhafazakâr ve otoriter siyasetin aparatlarını düşük gelirli kesimlerin ağırlığını gündendüne arttıran talepleri karşısında boşa çıkaracaktı.⁴⁹

Dört ortaklı MC Hükümeti artan şiddete, derinleşen ekonomik bunalıma ve kendi içindeki görüş ayrılıklarına rağmen 1977 yılına kadar bütünlüğünü koruyabilmiştir. Ancak bu süreçte CHP, Ecevit'in sola doğru açılımı sayesinde seçmenin ilgisini daha fazla çekmeyi başarmıştır. 5

44 Dündar, *Ben Böyle Veda Etmeliyim İsmail Cem Anlatıyor*, 99, 143, 150.

45 İsmail Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye*, (İstanbul: Cem Yayınevi 1980), 68.

46 Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye*, 29.

47 İsmail Cem, “Tarih Açısından Demirel'in Çıkmazı” *Politika*, 14 Ekim 1977, 1.

48 Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye*, 162.

49 Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye*, 59.

Haziran 1977 tarihinde gerçekleşen senato 3/1 yenileme ve milletvekilliği genel seçimlerinde oyların % 41.4'ünü alarak bir serbest seçimde elde ettiği en yüksek oya ulaşmıştır. Diğer yanda AP de oyların % 36.9'nu almıştır. Ancak hiçbir partinin tek başına hükümet kurmak için yeterli çoğunluğa erişememesi nedeniyle yeni bir hükümet bunalımı ortaya çıkmıştır. Ecevit'in CHP ve bağımsızlar ile bir koalisyon hükümeti kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca Süleyman Demirel, MHP ve MSP'nin desteğiyle yeni bir Milliyetçi Cephe Hükümeti kurmuştur. Tarihte II. MC Hükümeti olarak anılan V. Demirel Hükümeti gittikçe ağırlaşan iktisadi krizin ve şiddet olaylarının ortasında 1977 yılının aralık ayına kadar devam edebilmiştir. Ancak yılın son günlerinde 12 milletvekilin AP'den istifasıyla hükümet kurmak için gerekli aritmetik sayıyı kaybeden koalisyon dağılmıştır. Bu gelişme üzerine CHP Genel Başkanı bağımsız kalan milletvekillerinin hepsine kabinede yer vererek 5 Ocak 1978'de III. Ecevit Hükümeti'ni kurmuştur.⁵⁰

Sanayi ve ticaret burjuvazisi başlangıçta III. Ecevit Hükümetini memnuniyetle karşılamıştır. Farklı toplumsal tabakalar yeni kabinenin dış ilişkileri normalleştirerek yeni kredi kaynakları bulacağını ümit ederken şiddet ve terör ortamının da son bulacağını düşünmüştür. Ancak Ecevit'in, parti tabanı ile sermaye sınıfının talepleri arasındaki farklılıktan dolayı tercih yapmak zorunda kalması ve devletçi politikalarından yana tavır alması üzerine sermaye kesimi hükümetten desteğini çekmiştir. Bunun yanısıra CHP'ye iktidar yolunu açan geniş halk kitlelerinin sosyo-ekonomik durumunda ciddi bir iyileşme sağlanamazken örgütlü şiddet de tırmanışını sürdürmeye devam etmiştir. Bu şartlar altında 14 Ekim 1979 tarihinde gerçekleşen senato ve milletvekili yenileme seçimlerinde CHP yenilgiye uğramıştır. Seçimlerden iki gün sonra Ecevit istifa etmiştir.⁵¹ Yeni bir hükümet kurma arayışları çerçevesinde Demirel diğer siyasi liderlerin görüşlerini aldıktan sonra 12 Kasım 1979'da bir azınlık hükümeti kurmuştur. Ancak VI. Demirel Hükümeti kısa bir süre görevde kalabilmiştir. İran devriminden sonra Türkiye'nin Batı için birdenbire stratejik olarak yeniden önemli olmaya başlaması; siyasal şiddetin her gün biraz daha kaygı verici hal alması ; parlamentonun çalışamaz duruma gelmesi ve iktisadi bunalıma çare olacağı düşünülen 24 Ocak kararlarının ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan uygulanması isteği gibi bir dizi faktörün etkisiyle ordu 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koymuştur.⁵²

Askeri rejimin 12 Eylül 1980 tarihinde kurulmasından birkaç yıl önce toplumun farklı kesimleri tarafından MC kabinleri yerine AP-CHP koalisyonunun Türkiye'nin geleceği adına daha yararlı olabileceği birçok defa ifade edilmiştir. İsmail Cem de aynı kanı içinde olmuştur. Demirel'in

50 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 378.

51 Ebru Deniz Ozan "İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı", *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, ed. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (İstanbul: Yordam Yayınları, 2019), 702-703.

52 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (İstanbul: Hil Yayın, 2010), 453-460.

başbakanlığında MHP ve MSP'nin desteği ile bir hükümetin kurulması durumunda “ülkenin ve demokrasinin sonu aydınlık ” olmayacağını savunmuştur. Ülke sathında siyasal şiddetin daha da tırmanabileceği öngörüsünde bulunurken otoriterleşme eğilimlerinin siyasette yer bulamayacağına yönelik değerlendirmelerini de revize etmiştir. İlk defa 12 Mart'ın kendisini tekrarlama ihtimalini dile getirmiştir.⁵³ Her gün biraz daha olumsuz bir hal alan sosyo- ekonomik tablonun CHP hükümetinin güvenoyu almasıyla düzelebileceğini belirtmiştir. Siyasal iktidarın bu yönde şekillenmesi olanağını somutlaştıran üç temel etkenden bahsetmiştir. AP içindeki demokrat zümrenin, dış kaynak arayışındaki büyük sermayenin ve faşizmin zorlandığı bir yönetim modelinde kapatılması kaçınılmaz olan MSP'nin Ecevit'ten yana tavır alacağını öne sürmüştür.⁵⁴ CHP'nin öncülüğünde kurulacak bir koalisyonun siyasi ve toplumsal bölünmeleri bir yana bırakarak konsensüsle oluşan ulusal bir hükümet olacağını ısrarla savunmuştur. CHP yönetiminin siyasal ve sınıfsal tercihlerin dışında “rasyonel” bir çerçevede hareket ederek ekonomiyi iflas etmekten ve ülkeyi bir iç savaşa sürüklenmekten kurtaracağına içtenlikle inanan değerlendirmeleri öne çıkarmıştır.⁵⁵

İsmail Cem bütün iyimserliğine rağmen ikinci MC koalisyonuyla yönetilen bir ülke profiliyle karşı karşıya kaldı. Ancak mevcut iktidar yapısının seyrine dair çözümlenmesinde kabinenin kısa sürede yönetimden çekileceği iddiasındaydı. Bu iddiasında da siyasal yapı sosyo -ekonomik düzenin bir üst yapısıdır⁵⁶ düşüncesinden hareket ediyordu. Cem açısından MC Hükümeti dış kaynak bulmakta zorlanan ülke ekonomisi nedeniyle sanayi ve ticaret burjuvazisinin taleplerini karşılayamayacağı gibi halk yığınlarından yana ciddi bir politika da geliştiremeyecekti. Dolayısıyla herhangi bir “somut toplumsal güce” dayanmayan sağ iktidarın uzun soluklu olmasına imkân yoktu. Yeni bir ekonomik çerçeveye geçmek isteyen sermaye AP'yi içerden çözerek bir iktidar değişimi yaratacağı.⁵⁷

Söz konusu olan bu saptamadan bir ay sonra Ecevit, AP'den istifa eden milletvekilleri ile Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin (CGP) desteğini alarak yeni bir hükümet kurmuştur. İsmail Cem bu gelişmeyi olanca bir iyimserlik içinde karşılamıştır. III. Ecevit Hükümeti'nin başarılı olabilmesinin ancak Kıbrıs konusunda çözüm odaklı bir politika izlemesiyle mümkün olabileceğini öne sürmüştür. Kıbrıs sorununun da mesafe alınmasını Türkiye'nin problemlerinin çözümünde temel nokta olarak çıkarmıştır. Cem'e göre dış siyasette izlenecek “cesaretli politikalar” iktisadi sorunları dış zorluklar açısından çözüme ulaştıracaktı. Askeri ve ekonomik baskının hafiflemesiyle birlikte sosyo-

53 İsmail Cem “Vahşet Tırmanışı ve Hükümet Sorunu” *Politika*, 14 Haziran 1977, 1.

54 İsmail Cem “Güven Oyunu Kim Neden Sağlayacak” *Politika*, 28 Haziran 1977, 1.

55 İsmail Cem “Akla Son Çağrı” *Politika*, 29 Haziran 1977, 1.

56 Ahmet Naki Yücekök, “Siyasi Plandaki Gelişmeler”, *Türkiye'nin Yapısal Analizi*, (Ankara: Demokratik Sol Düşünce Formu, 1971),118.

57 İsmail Cem “Demirel İstifa Zorunda mı Kalacak” *Politika*, 2 Aralık 1977,1.

ekonomik problemlerin çözümüne uygun koşullar ortaya çıkacaktı. Bu sayede düşük gelirli toplumsal sınıf ve tabakaların yaşam koşullarında ortaya çıkacak iyileşme sağ muhalefetin dış politika da izlediği popülist siyaset giderek etkisizleşecekti.⁵⁸

İsmail Cem'in değerlendirmelerinde gözlemlenen bu iyimserlik bir müddet sonra yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Cem ihtiyaç duyulan dış kaynağın yeterince sağlanamaması ve siyasal şiddetin tırmanışa devam etmesi karşısında iktidara yönelik eleştirilerini sıralarken daha önceki değerlendirmesiyle ciddi anlamda çelişmiştir. Toplumsal ve ekonomik problemlerin çözümünü Kıbrıs politikasına endeksleyen yaklaşımını Milliyet gazetesinde yayımlanan “*Sosyal Demokrasi'nin Türkiye Deneyi*” başlıklı yazı dizisinde bütünüyle terk etmiştir. Ecevit Hükümeti'ni uzun süreli yapısal krizlerin aşılmasını ve iktisadi sorunların çözümünü ekonominin yalnızca dış kaynaklarına bağlamakla eleştirmiştir.⁵⁹ İktidara yönelik eleştirilerinde daha da önemli olan bir husus CHP'nin sosyal demokrat niteliğini kaybetmeye başladığını söylemesi olmuştur. Partinin “*ne için*” ve “*kimin*” için iktidar olduğunu yeniden düşünmesi gerektiği⁶⁰ uyarısında bulunmuş ve izlenen ekonomi politikasının sermayenin lehine olduğunu yazmıştır. Ecevit'in başbakanlığındaki hükümetin sosyal demokrasinin Türkiye deneyini ciddi bir krizle karşı karşıya bıraktığını belirtmekten çekinmemiştir.⁶¹

Ortaya konulan bu eleştirilerden bir müddet sonra gerçekleşen senato ve milletvekili yenileme seçimlerinde CHP yenilgiye uğramış ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in başbakanlığında yeni bir hükümetin kurulmuştur. Cem'in yaklaşımına göre bu süreçte asıl endişe edilmesi gereken nokta sürgit kabine değişikliklerinin yaşanmasından ziyade kurulan yeni hükümetlerin siyaset üretebilme ya da ülkeyi yönetebilme kapasitesinin giderek ortan kalkmasıydı. Bu bağlamda Cem, birkaç yıl öncesine kadar ısrarla sosyo-ekonomik yapının anti demokratik bir yönetim anlayışına izin vermeyeceğini vurgulamasına mukabil şimdi içinden geçilen süreçte askeri bir rejimin sivil bir yönetimin yerini alabileceği uyarısında bulunmuştur. III. Ecevit Hükümeti'nin sosyal demokrat bir siyasal çizgiden uzaklaşmasıyla başlayan yönetim krizinin VI. Demirel Hükümeti'nin demokratik güç merkezlerini baskılayan siyasetiyle derinleştiğini yazmıştır. Ona göre her gün ağırlığını biraz daha hissettiren toplumsal muhalefete karşı izlenen köktenci politikalarından dönülmediği takdirde askeri bir darbenin kapıyı çalması kaçınılmaz olacaktır.⁶²

58 İsmail Cem “Ecevit'in Önündeki Gordion Düğümü” *Politika*, 14 Ocak 1978, 1.

59 İsmail Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye'si*, 205.

60 İsmail Cem, “Sosyal Demokrasinin Türkiye Deneyi” *Milliyet*, 6 Şubat 1979, 5.

61 İsmail Cem, “Sosyal Demokrasinin Türkiye Deneyi” *Milliyet*, 3 Şubat 1979, 5.

62 Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye'si*, 336.

İktisadi yapının niteliğini değiştirecek köklü bir dönüşüm sürecinin başlaması da İsmail Cem'in demokratik sistemin inkıtaya uğramasına dair endişesini beslemiştir. Cem'e göre dış finansal odakların gözetiminde atılan adımlar ülke ekonomisinin ereğini değiştirerek onu sosyal adaletçi yörüngeden uzaklaştırmıştır. Toplumun satın alma gücünün görece iyileştirilmesini amaçlayan geleneksel ekonomi politikasından yalnızca sanayi ve ticaret sermayesinin hoşnut edilmesini amaçlayan bir modele geçilmiştir. Geniş halk kitlelerinin çok büyük tepkisiyle karşılaşması muhakkak olan bu kritik noktanın aşılması için askeri bir darbeyle tutucu- otoriter bir rejimin yollarının aranması uzak bir gelecek olmaktan çıkmıştır.⁶³ İşte bu analiz 12 Eylül günü ordunun yönetime el koymasıyla somutluk kazanmıştır.

Sonuç

Solun yeni çıkışların yeni arayışların eşğine geldiği her dönemde gözlerin çevrildiği İsmail Cem muhtıradan darbeye uzanan oldukça geniş bir tarihsel kesiti değerlendirirken ısrarla yeni bir dinamizm kazanan ekonomik ve toplumsal yapının siyasi eylem planında bürokratik kurumların yeniden hâkim sınıf olmasına izin vermeyeceğini vurgulamıştır. 60'lar boyunca kapitalizmde yaşanan gelişimin etkisiyle emek kitlenin ağırlığını giderek arttırdığı ileri bir toplum aşamasına geçildiğini ve bu sayede demokratik gelişimi istikrarsızlaştıracak modellerin siyasi arenada yer bulamayacağını düşünmüştür. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in, Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu MSP ile koalisyon hükümeti kurmasını 12 Mart'ın ve Erim hükümetlerinin başta işçi sınıfı olmak üzere farklı kesimlerin siyasette etkisini arttırdığı dinamik bir toplum yapısı karşısında iflas etmesi olarak değerlenmiştir. Cem'in düşüncesinde bu durum ordu ve onun güdümediği hükümetler için ciddi bir prestij kaybıyken demokratik, çoğulcu ve dinamik bir siyasal sistemin geleceği adına umut verici bir gelişmedir.

İsmail Cem, CHP-MSP koalisyonunun yerini alan MC Hükümeti Erim kabinlerinin bir devamı olarak görmüştür. Hükümetin izleyeceği programın askerlerin hayata geçirmeye çalıştıkları politikalardan farklı olmayacağını düşünmüştür. Gerek dış politika da yaşanan gelişmelerin gerekse de emekçi sınıfların siyasi ve toplumsal alanda yükselen etkisiyle MC Hükümeti'nin ülkeyi otoriter bir yaklaşımla yönetme arayışının boşa çıkacağını savunmuştur. CHP'nin Ekim 1973 seçimlerinde elde ettiği başarıyı bu durumun somut bir tezahürü olarak değerlendirmiştir. Ancak Cem bu iyimser değerlendirmesini III. Ecevit hükümetinin üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra belirgin olarak terk etmiştir. Hem Ecevit'in başbakanlığındaki hükümetin hem

63 Cem, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiye'si*, 335.

de sonrasında gelen VI. Demirel Hükümeti'nin başarısızlıkları nedeniyle demokratik düzenin bütünüyle ortadan kalkma tehlikesinden bahsetmiş ve 24 Ocak 1980'le birlikte bu sürecin hızlandığını vurgulamıştır. Türkiye'nin geri döndürülemez bir şekilde darbe sath-ı mailine girdiğini açıkça ifade etmiştir. Cem'in bu öngörüsü 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

II. Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayınları, 2010.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

Ahmad, Feroz, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Siyasal Gelişmeleri" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7:1991-1996. İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.

Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

Atılğan, Gökhan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Editör Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 521-663. İstanbul: Yordam Yayınları, 2019.

Ali Aybar, Mehmet, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.

Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.

Belge, Murat, "Sol ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Editör İrvin C. Schick, E. Ahmet Tonak. İstanbul: Belge Yayınları, 2006, 159-189

Bila, Hikmet, *Ali Topuz Anlatıyor, Düzeni Değiştirmek (1972-1980)*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.

Cem, İsmail, *Siyaset Yazıları 1975-1980 Türkiyesi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1980.

- Cem, İsmail, *TRT'de 500 Gün*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1976.
- Cem, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Cem, İsmail, *Türkiye Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Cem, İsmail, “ Tarihi Gelişmeler”. *Milliyet*, 31 Aralık 1970.
- Cem, İsmail, “Kitle Taleplerini Kim Karşılacak”. *Milliyet* 30 Ağustos 1970.
- Cem, İsmail, “Akdeniz’de Faşizmin Ayak Sesleri”. *Milliyet* 30 Ağustos 1970.
- Cem, İsmail, “Demirel ve Ecevit”. *Milliyet* 23 Mart 1971.
- Cem, İsmail, “CHP ve 1970 Kurultayı”. *Milliyet*, 3 Temmuz 1970.
- Cem, İsmail, “Anayasa Çıkmazı”. *Milliyet*, 20 Temmuz 1971.
- Cem, İsmail, “Tarih ve Tekerrür ”. *Milliyet*, 20 Kasım 1971.
- Cem, İsmail, “Solsuz Siyaset ”. *Milliyet*, 28 Eylül 1971.
- Cem, İsmail, “Sebeup ve Sonuç ”. *Milliyet*, 8 Aralık 1971.
- Cem, İsmail, “Hükümet ve Protokol ”. *Milliyet*, 29 Ocak 1974.
- Cem, İsmail, “Kimin Hükümeti ”. *Milliyet*, 5 Şubat 1974.
- Cem İsmail, “ Tarih Açısından Demirel’in Çıkmazı”. *Politika*, 14 Ekim 1977.
- Cem İsmail, “ Demirel İstifa Zorunda mı Kalacak ”. *Politika*, 2 Aralık 1977
- Cem İsmail, “ Ecevit’in Önündeki Gordion Düğümü ”. *Politika*, 14 Ocak 1978.
- Cem, İsmail, “Sosyal Demokrasinin Türkiye Deneyi ”. *Milliyet*, 6 Şubat 1979.
- Cem, İsmail, “Sosyal Demokrasinin Türkiye Deneyi ”. *Milliyet*, 3 Şubat 1979.
- Çavdar, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, Ankara: İmge Kitabevi, 2013.
- Çavdar, Tefik, “Adalet Partisi” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8:2089-2104. İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.
- Demirel, Tanel, *12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi*. İstanbul: Liberte Yayınları, 2023.
- Dündar, Can, *Ben Böyle Veda Etmeliyim İsmail Cem Anlatıyor*. İstanbul: Can Yayınları, 2015.
- Ecevit, Bülent, *Atatürk ve Devrimcilik*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1973.

- Erim, Nihat, *12 Mart Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Gencer, Sedat, “Az Gelişmişlik, Geri Kalmışlık ve Kalkınma: İsmail Cem Örneğinde 1960’lı Yıllarda Solun Tarih Kurgusu”, *İnsan ve Toplum* 3, 6 (2013): 155-191.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye’de 1971 Rejimi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs -12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kongar, Emre, 21. *Yüzyılda Türkiye 2000 Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
- Ozan, Ebru Deniz, “İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı”, *Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. Editör, Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 663-753. İstanbul: Yordam Yayınları, 2019.
- Özdemir, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)” *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*.
- Yayın Yön. Sina Akşin, 227-286, İstanbul: Cem Yayınları. 2008.
- Tunçay, Mete. “Siyasal Gelişmenin Evreleri” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7: 1967-1990. İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960- 12 Eylül 1980)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2019.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Uyar, Hakkı, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Yücekök, Ahmet Naki, “Siyasi Plandaki Gelişmeler”, *Türkiye’nin Yapısal Analizi*, Ankara: Demokratik Sol Düşünce Formu, 1971.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

III. Süreli Yayınlar

Milliyet

Politika

Extended Abstract

Turkish political life took on a new dimension with the military coup that took place on May 27, 1960. The new era focused on preventing a repetition of history. A new constitution and electoral law were adopted to prevent the single party from gaining unchecked dominance over the Parliament. The 1961 Constitution established a Constitutional Court to oversee the conformity of laws passed by the two-chamber Parliament—comprising the Senate and the House of Representatives—ensuring they aligned with constitutional procedures and rules. Additionally, it granted freedoms and rights in line with a democratic and liberal political regime, declaring Türkiye to be a democratic, secular and social state of law and granting its citizens freedom of expression within a political and ideological framework. For the first time in the history of the Republic, the right to speak, write, and disseminate ideas was granted in favor of different ideologies.

The military-civil bureaucratic elite that toppled the Democratic Party (DP) government through a coup did not stop at drafting a new constitution outlining a democratic political system. It also opened the door to a social structure in which the characteristic classes of modern capitalism were active. This initiated a process that would significantly transform Türkiye's economy and societal structure. As a result of the import substitution industrialization strategy, spearheaded by the industrial bourgeoisie, a strengthened working class emerged. This process, fueled by accelerating dynamism, created significant contradictions, turning different social groups—especially workers—into active agents in a labor-oriented struggle. With the opportunities provided by the 1961 Constitution, various segments of society demonstrated that they could be influential in all areas of social life and take a role in governance through various meetings and strikes in order to obtain, protect, and improve their economic and trade union rights. With their actions on June 15–16, 1970, the workers demonstrated their capacity to influence the political and socio-economic structure in favor of the working class. This labor-oriented social mobilization disturbed both the political authorities and the centers of economic power. This process was attempted to be halted, first with the Memorandum of March 12, 1971, and then with the Coup of September 12, 1980, on the grounds of increasing political violence as the justification.

This article aims to evaluate the historical ten-year period, one of the most tumultuous in Turkish history, spanning from the Memorandum of March 12, 1971, to the Coup of September 12, 1980, through the thoughts of İsmail Cem, an important journalist, researcher, politician, and diplomat. Born in 1940, İsmail Cem graduated from Istanbul's Robert College and later from the Faculty of Law at the University of Lausanne. Cem held various

positions in newspapers and served as the General Director of TRT during Bülent Ecevit's government in 1974. He made insightful and illuminating observations, particularly concerning the politically and socio-economically crisis-ridden 1970s. Cem was elected as a member of parliament in 1987, 1991, and 1995 and maintained a social democratic stance throughout his political life. As the Minister of Foreign Affairs during the ANASOL-D government, Cem sought to improve Turkish-Greek relations and made significant efforts concerning Türkiye's EU membership.

In evaluating the wide historical span from memorandum to coup, Ismail Cem took a class-based approach. In his writings from the late 1960s, a Marxist perspective dominated. He embraced an approach in line with the assessments of the TIP (Turkish Labor Party), which argued that the social structure had evolved to such an extent that a socialist party could come to power through democratic means. According to Cem, the 1960s had created a new national profile in political and socio-economic terms. The developments of the period heightened the contradictions between the industrial and commercial bourgeoisie to their peak. Moreover, the working class broke away from its traditional framework and began to take an active role in the economic, social, and political realms. With the modernization of the forces of production and the democratic rights provided by the 1961 Constitution, the masses, having gained awareness, mobilized to change the economic and social structure in line with their interests through various instruments such as strikes and demonstrations. Based on these observations, Cem consistently emphasized that the bureaucratic institutions would not be able to re-establish dominance as the ruling class in the political sphere due to the renewed dynamism in economic and social structures. He believed that the development of capitalism during the 60s had led to an advanced stage of society in which the working class was progressively becoming more dominant, and thus political models that would destabilize democratic progress would no longer hold a position in the political arena. Cem evaluated Bulent Ecevit's decision, as leader of the CHP (Republican People's Party), to form a coalition government with Necmettin Erbakan's MSP (National Salvation Party) as evidence of the failure of the March 12 Memorandum and the Erim governments against a dynamic social structure in which different segments of society, especially the working class, had increased their influence in politics. For Cem, this situation was a serious loss of prestige for the army and the governments it controlled, while it was a hopeful development for the future of a democratic, pluralistic, and dynamic political system.

Ismail Cem saw the MC (Nationalist Front) Government, which replaced the CHP-MSP coalition, as a continuation of the Erim cabinets. He believed that the government's program would not differ from the policies the military had tried to implement. He argued that the MC Government's efforts

to govern the country with an authoritarian approach would fail, given the developments in foreign policy and the rising influence of the working classes in political and social fields. Cem interpreted the success of the CHP in the October 1973 elections as a concrete reflection of this situation. However, Cem soon abandoned his optimistic assessments, particularly after the Third Ecevit government. He stated that the failures of both Ecevit's government and the subsequent Sixth Demirel Government posed a risk to the complete collapse of the democratic order, emphasizing that this process accelerated with the January 24, 1980 measures. He openly declared that Türkiye had irreversibly entered the path toward a coup, a prediction that materialized on September 12, 1980.